

УДК 37(477.51)(092)

ОСВІТНІ РЕФОРМИ ХІХ СТ. В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. Є. СКВОРЦОВА

Самойленко О. В.

У статті розкривається просвітницька діяльність відомого вченого М. Є. Скворцова. Аналізується педагогічна спадщина педагога. Висвітлюються педагогічні погляди науковця на освітні реформи ХІХ ст. Визначається роль М. Є. Скворцова в процесі становлення та розвитку освіти ХІХ ст.
Ключові слова: освіта, реформа, статут, гімназія, лицей, університет.

В статье раскрывается просветительская деятельность известного ученого М. Е. Скворцова. Анализируется педагогическое наследие педагога. Освещаются педагогические взгляды ученого на образовательные реформы ХІХ в. Определяется роль М. Е. Скворцова в процессе становления и развития образования ХІХ в.
Ключевые слова: образование, реформа, устав, гимназия, лицей, университет.

In this article the educational work of the famous scientist M. E. Skvortsov. Analyzes the pedagogical heritage educator. Highlights scientist pedagogical views on educational reforms of the nineteenth century. The role of M. E. Skvortsov in the making and development of education of the nineteenth century.

Key words: education, reform, statute, gymnasium, Lyceum, university.

Актуальність дослідження. У період реформування освітньої галузі, поряд із прагненням до європейського простору відбувається пошук і вдосконалення нових форм і методів навчально-виховного процесу на всіх етапах підготовки фахівців. Процес становлення та функціонування системи освіти в Україні має глибоке коріння. Кожна освітня ланка пройшла яскравий та не легкий шлях у своєму розвитку й завжди заслуговувала на всебічне вивчення. Історично так склалося, що відображення цього процесу знаходимо в працях видатних діячів освіти кожної епохи. Тому, на наш погляд, на сучасному етапі розвитку системи освіти в Україні глибоке і різнобічне вивчення педагогічної спадщини видатних педагогів минулого є досить важливим й актуальним

Виклад основного матеріалу. У 2006 р. виповнилося 170 років від дня народження видатного філософа і педагога Миколи Єфремовича Скворцова, перекладача Аристотеля та Сократа, який протягом багатьох років обіймав посаду директора 2-ої Харківської гімназії, а згодом Ніжинського історико-філологічного інституту, автора багатьох педагогічних і філософських праць. На превеликий жаль, ім'я М.Є. Скворцова виявилось абсолютно забутих історією педагогіки вже в середині ХХ ст.

Микола Єфремович Скворцов (1836–1902) народився в Москві в духовницькій сім'ї, успішно закінчив духовну семінарію, але не схотів пов'язувати свою подальшу долю з церквою. Пройшовши великі формальні труднощі, він звільнився від духовного звання та вступив на навчання до Московського університету (1856–1860) [1, с. 6]. Під час навчання М. Скворцов звернув на себе увагу, як зосереджений і старанний студент, здібний до класичної філології та філософії. Тому після закінчення курсу його залишили стипендіатом при університеті на два роки для підготовки на звання професора по кафедрі філософії. Починаючи з 1862 р., М. Скворцов працював учителем у ремісничому навчальному закладі Московського виховного будинку та в 1-й Московській гімназії, де викладав мови [1, с. 8].

У 1865 р. його відрядили за кордон для "приготовления к преподаванию философских наук", де він навчався протягом двох років у декількох європейських університетах, зокрема під керівництвом Г. Лотце в Геттінгені [Там само].

Згодом, у 1868 р. М. Скворцова обрали на посаду доцента кафедри філософії Київського університету Св. Володимира. У своїй лекційній роботі Микола Єфремович використовував педагогічні ідеї, які виникали під впливом класичної

філософії. М. Сковрцов намагався збудити у студентів процес "розмови душі самої із собою", а для цього, як він стверджував, із самого початку її необхідно призвести в особливий апоретичний стан, що дасть можливість долати будь-які труднощі [1, с. 13]. "Читати лекції, писав М. Сковрцов – ще не означає вчити, тому що лекція може бути і не дидактичною в тому випадку, якщо вона складається зі змісту, призначеного лише для пасивного сприйняття слухачами. Лекція справжньо-дидактичного значення повинна бути для студентів повчанням керуючим і стимулюючим їх власну розумову діяльність. Для цього, з метою розкриття змісту головних понять, необхідно ставити мислення в рамки здивувань та запитань, і як результат – отримувати розуміння самого предмету" [1, с. 14]. Проте, деякі студенти та викладачі негативно ставилися до такого проблематичного, маєвтичного, сократівського методу викладання М. Сковрцова. Тому два роки викладання філософії в Київському університеті Св. Володимира принесли йому лише розчарування.

Аналізуючи свою викладацьку діяльність, М. Сковрцов прийшов до висновку, що складнощі студентів зі сприйняттям лекційного матеріалу це результат низького, принципово недостатнього рівня гімназійної освіти, що є важливим джерелом проблем вищої освіти в університетах, які він називав "питомниками умов вищого порядку" [1, с. 14]. До цього часу було зрозуміло, що стан середньої освіти занадто сумний і потребує кардинальних змін. Не дивлячись на свою зовнішню суворість, М. Сковрцов дуже близько приймав до серця "недуги" тодішньої середньої освіти. Тому для себе він вирішив, що весь свій розум і енергію принесе на користь учбовій справі, її реформуванню [2, с. 14].

На початку 1870 р. М. Сковрцов звернувся з проханням й отримав дозвіл на відрядження до Європи, але не з метою поглиблення знань з філософії, а для детального ознайомлення з діяльністю закордонних середніх навчальних закладів, особливо в Германії. Повернувшись на батьківщину в 1871 р., він захистив у Санкт-Петербурзькому університеті докторську дисертацію "Политика Аристотеля, перевод с примечаниями и исследованиями" [1, с. 14].

А вже в березні 1872 р. М. Сковрцова призначили на посаду директора 2-ої Харківської гімназії, яку він обіймав протягом 10 років. Слід відмітити, що М. Сковрцов потрапив до середньої школи в період "толстовської" шкільної реформи – період, який із точки зору, як сучасних так і прогресивно налаштованих представників інтелігенції із демократичними поглядами – отримував негативну оцінку. Ця реформа мала реакційний характер. Її метою було – організація та розвиток класичної системи освіти на зразок західноєвропейської. Основними завданнями: 1) збільшення кількості класичних гімназій; 2) читка регламентація навчальних планів і програм; 3) встановлення тісного взаємозв'язку між навчальною та виховною функціями школи. Проте насправді класицизм перетворювався в дійсності на граматизм. У школах вчили нікому не потрібні правила та включення з них, а на зміст прочитаних творів і на суть античної культури не звертали ніякої уваги [1, с. 15].

Попри ідеологічні труднощі, М. Сковрцов добросовісно втілював у життя міністерські настанови, тому що залишався прихильником класичної системи освіти. Проте на зубріння граматичних правил він не звертав належної уваги, а під час своїх занять з логіки намагався розкривати зміст предмета, шукати логічні зв'язки і розвивати в учнів здібність до аналізу. Також у 1874 р. Микола Єфремович заснував Харківське відділення Товариства класичної філології і педагогіки й три роки був його головою.

У 1882 р. М. Сковрцова призначили директором Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, у якому він працював до 1892 р. Це був період, який захопив вченого цілком, починаючи з розуму, стану душі й захопив настільки, що це стало справою всього його життя. Його педагогічні концепції в цей час ґрунтувалися на глибокому теоретичному фундаменті, на філософії античності й опрацьовувалися його сильним, послідовним й організованим мисленням. М. Сковрцов, у першу чергу, був філософом, – і філософ переважав у ньому і філолога, і педагога-теоретика і, навіть, адміністратора [1, с. 16].

Особливої уваги заслуговує досить об'єктивна монографія М. Сковрцова "Недуги нашего ученого дела" (1896), яка була написана в Ніжині в 90-х роках,

коли в багатьох країнах Європи і Росії відбувалося реформування освітньої галузі [6]. Автор вважає, що подібних реформ не завжди кваліфіковано продумують, часто механічно запозичують, зокрема в Пруссії, яка має утилітарний характер. У результаті утверджується напівнаука, напівосвіта, і це зло підточує всю навчальну справу. М. Скворцов образно порівнює її зі склерозом, "при якому органи навчальної справи ще живуть, але вже розуміють про велику небезпеку" [Там само, с. 4]. І хоча хвороба, вважає автор, знаходиться на початковому етапі, її треба лікувати.

Для лікування гімназій, на думку М. Скворцова, необхідно зробити такі кроки: 1) здійснити реформи в університетах; 2) зайнятися підготовкою кваліфікованих професорських кадрів; 3) налагодити відносини між університетами і підготовчими для них школами; 4) покращити підготовку вчителів для гімназій; 5) удосконалити управління учнями та шкільними справами [7].

Очевидно, що всі ці проблеми тісно взаємопов'язані, оскільки університети й гімназії історично виходять з однієї основи, з одного джерела. Учений уважав, що гімназію та університет слід розглядати тільки як єдине ціле. Якщо втрачається цілісність, то навчальна справа в'яне, атрофується державним механізмом. На думку М. Скворцова, все це наслідок тих реформ, які відбувалися в Російській імперії в XIX ст. [6].

Також свої погляди на реформи і діяльність середньої та вищої школи взагалі М. Скворцов висловив у педагогічних працях "По вопросу об ученом, или факультетском образовании в университете" (1874), "Об организации гимназии (часть теоретическая)" (1881), "Об организации гимназии (часть практическая)" (1889), "О надлежащем пригтовлении учителей гимназии" (1890), "Об университетском учении вообще и историко-филологическом в частности" (1891) [3; 4].

У трьох перших працях М. Скворцов торкається важливих питань гімназійної освіти. Для дослідника гімназія – це живий організм, який розвивається за своїми законами поза зовнішніми впливами та віяннями. У практичній частині праці "Об организации гимназии" автором подані плани навчальних занять і розроблені заходи наукової підготовки вчителів [3].

Одним із ключових моментів педагогічної концепції М. Скворцова є те, що він виступав проти предметної системи і ратував за систему "класного викладання", коли один і той же вчитель викладає кілька предметів навчального курсу. Автор наголошував на тому, що в освітніх закладах не лише навчають, а й виховують. Головним при цьому М. Скворцов вважав питання підготовки вчителів. Чому й присвятив свою працю "О надлежащем пригтовлении учителей гимназии" (1890), в якій стверджував, що в університеті повинна бути як свобода викладання, так і свобода наукова, направлена на виховання умів вищого порядку.

Також у своїх працях М. Скворцов досить детально порівнює реформи 40-х і 60–70-х років і приходять до висновку, що реформи 40-х рр. носили поліцейський характер, мали охоронне значення й не відповідали внутрішнім завданням розвитку освіти, а в 60–70-х рр. Міністерство народної освіти почало боротьбу з "російським нігілізмом", який, на його думку, виник у головах молодого покоління як результат неправильного навчання гімназистів. Лікувати цю "хворобу" міністерство взялося шляхом утвердження класицизму, тобто посиленням вивчення давніх мов. "Сама по собі ця думка, – вважав учений, – не лише парадоксальна, але й неправильна; тому що це поліцейський захід "оздоровлення умів" [6, с. 6].

У 1892 р. М. Скворцов пішов у відставку. Проте в цей період він продовжував займатися науково-педагогічною роботою, опублікував праці "Современное педагогическое образование учителей немецких гимназий" (1894), "Органический недуг современной гимназии" (1895) та ін. [5].

Як знавець шкільної справи, М. Скворцов проаналізував гімназію в історичному плані і довів, що на сучасному етапі вона перетворилася з навчального закладу, який повинен був готувати учнів до вступу в університети, на загально-освітню школу. Саме тому в її стіни за інерцією приходять на навчання такі учні, які й не думають вступати до університету, внаслідок чого з них виходять слабкі випускники.

Добре знаючи зарубіжну й російську системи середньої освіти, М. Скворцов вважав, що сьомий дворічний клас не відповідає тогочасним вимогам

підготовки учнів. Учений переконував, що університет повинен поповнюватися не будь-якими абітурієнтами, а спеціально підготовленими для отримання наукових знань, а тому пропонував відкрити ще один навчальний заклад – ліцей, який би знаходився між гімназією, реальним училищем і університетом. Згідно з проектом М. Скворцова першим етапом навчання повинні бути п'ятирічні гімназії та реальні училища, а останні чотири роки – це етап ліцейської освіти. При цьому університетський курс на деяких факультетах можна було б скоротити на один рік. Учений припускав можливість і восьмирічного навчання, тобто з ліцеєм у три роки. На його думку, ліцеї повинні були знаходитися в університетських містах, а викладачами в них мали працювати професори університету [Там само].

Педагог чітко усвідомлював, що викладачами в гімназіях повинні працювати тільки добре підготовлені освітяни. А звідси виникла й проблема підготовки вчителя гімназії, який, крім знань із предмету, повинен був володіти вмінням передавати учням знання на відповідному науковому рівні сучасності, спрямовувати викладання на розумовий розвиток учнів та дбати про їх всебічне виховання [3].

М. Скворцов вважав, що підготовкою вчителів гімназій повинні займатися спеціальні навчальні заклади – академії, які безпосередньо підпорядковані міністру освіти. Такі освітні установи здійснювали б теоретичну наукову й практичну підготовку, проводили демонстраційні заняття для майбутніх учителів відповідно до вимог тогочасної дидактики.

Учений-педагог пропонував і своє тлумачення дидактики як науки, яка не схожа ні на граматику, ні на анатомію чи інші науки, які сконцентровані в своєму матеріалі та засобах розуміння. Дидактичні знання відповідно до вчительських завдань повинні формуватися в кожного шляхом його особистої роботи над різними навчальними проблемами, шляхом спостереження за самим навчальним процесом у різних його виявах, шляхом його історичного вивчення. М. Скворцов зауважував, що все це доступне лише особам, які вже мають вищу наукову освіту, тобто закінчили історико-філологічні та фізико-математичні факультети університетів. Ці люди повинні об'єднуватися для спільної роботи, у так звані семінарії, або академії.

Слід відмітити, що найскладнішим питанням у підготовці вчителів була педагогічна практика. Провідну роль у виробленні практичних навичок М. Скворцов відводив школам при педагогічній академії, у яких кандидати на вчительські професії розробляли б уроки за навчальними планами. Окрім цього, повинен функціонувати пансіон, у якому б проводилася виховна робота [Там само].

Важливо й те, що М. Скворцов обстоював самоуправління в школах, надавав великого значення педагогічним радам, взаємозв'язку гімназії та сім'ї, вихованню учнів, у тому числі фізичному й ставовому. Не обійшов увагою й такого питання, як самостійність учнів, тому що вважав її початком усього навчального життя і діяльності. "Самостійність, – писав педагог, – можлива тільки у сфері праці, тому навчання повинно бути організоване таким чином, щоб учні відчували, що весь зміст їхнього навчального життя є працею, що тут все – знання, чи вміння, або ж моральні дії і навіть задоволення, розваги – це результат їхньої особистої праці, зусилля їхніх власних моральних сил" [3, с. 90].

Таким чином, М. Скворцов у своїх педагогічних працях порушував багато різних питань навчально-виховного процесу, підготовки кадрів, взаємозв'язку гімназійної та університетської освіти тощо. Не всі з висловлених ним теоретичних постулатів можна було втілити в тогочасне життя, але вони свідчать про небайдужість ученого до проблем освіти, особливо гімназійної. Нині багато з того, що рекомендував учений, увійшло в практичне життя, а на той час це були сміливі й вагомні пропозиції.

Література

1. А. Пинский Пайдейя. Работы 1886–1996 годов. – М., 1997. – 193 с.
2. Г.В. Малеванский Памяти Н.Е. Скворцова, второго директора Нежинского Историко-Филологического Института в г. Нежине: страница из внутренней истории русской школы. – Нежин, 1902.
3. Скворцов Н.Е. Об организме гимназии. Часть практическая / Николай Ефремович Скворцов. – М. : Ключков, 1889. – 200 с.

4. Скворцов Н. Е. Об организме гимназии. Часть теоретическая / Николай Ефремович Скворцов. – М. : Ключков, 1881. – 98 с.
5. Скворцов Н. Е. Органический недуг современной гимназии / Н. Е. Скворцов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1894. – № 3. – Отд. 3. – С. 1–73.
6. Скворцов Н. Е. Недуги нашего ученого дела / Н. Е. Скворцов // Известия Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине. – 1904. – Т. XXI. – С. 3–111.
7. Скворцов Н.Е. Что действительно нужно теперь нашим гимназиям. – М., 1892. – 51 с.